

КАТУНИ У ПОДРУЧЈУ И У КОНТАКТНОЈ ЗОНИ НАЦИОНАЛНОГ ПАРКА „БИОГРАДСКА ГОРА“ НЕКАД И САД И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ

Са разлогом се указује на потребу предузимања одређених мјера да се што потпуније сагледају и оцијене све вриједности Националног парка „Биоградска гора“. На простору који Парк обухвата заиста је много тога што је изузетно вриједно, али недовољно познато и до сада мало или нимало проучено. Самим тим, многе вриједности и љепоте тог подручја и подручја које гравитира њему нијесу ни искоришћене у складу са њиховим значајем, иако је све евидентније да вриједности какве су оне у подручју које обухвата Парк, или се налазе у непосредној близини његових граница, добијају на цијени у будућности треба да значе много више. У питању су вриједности једног простора до сада људском руком неугрожене, од којих је и до сада човјек многе користио, или их и сада користи, имајући стално у виду да, напоредо са коришћењем тих вриједности, треба водити бригу о њиховом чувању у интересу будућности.

Сам географски положај овог Парка, као средишњег дијела планине Бјеласице, као њен најатрактивнији дио, затим његово окружење оним што планину Бјеласицу чини надалеко познатом и коришћеном, истина раније много више него сада, условљавају сагледавање многих карактеристика и љепота тог подручја, што је могуће цјеловитије, уз јасно увиђање функционалности сваке од тих вриједности, а онда и међусобне повезаности и условљености.

Бјеласица, као ријетко која планина, обилује пашњацима, сјенокосима, врелима и изворима воде, шумама. На њој онако пространој и лијепој од давнина „измијешали“ су се својински

* Милутин Булатовић, професор у Колашину.

односи на посједе и поједине просторе. Наиме, добијањем права на планину и планинских дјелова, по утврђеним критеријумима, куповином и на друге начине, многи појединци стекли су и право својине на ливаде и у границама Националног парка и у зонама које га као заштитне окружују. Имају они ливаде и сјенокосе у Оцкој, Адровици, у Рупама, у Струговима, Јарчевим странама, у Доловима, а онда у рејонима Троглаве, Зекове главе, Кордеља, око Шишког језера и на другим просторима. А пространи пашњаци били су у припадности становника појединих подручја са ширих простора од Прекобрђа и Доње Мораче и других подручја колашинске општине, па до бјелопољских, мојковачких и иванградских села. Боље речено, имали су они право на коришћење тих пашњака по утврђеном реду у међусобним договорима.

И у оквиру коришћења пашњака на планини Бјеласици, и не само пашњака него и ливада и сјенокоса, па самим тим и у рејону садашњих граница Националног парка „Биоградска гора“, формирану су катуни као мјеста боравка сточара са ширих простора у току љета (обично од почетка јуна до краја септембра) а понекад и касније и у току зиме. За формирање катуна бирани су долине и увале, ивице шума, завјетрине, мјеста гдје има извора воде. А власници појединих ливада и сјенокоса подизали су на њима колибе или савардаке за боравак и љети и зими. Посматрано у односу на границе Националног парка „Биоградска гора“ само неки од тих катуна и настамби су у оквиру тих граница били, а и сада су (Рива, Долови, Оцка, Баре Раичевића, Рупе Равањске), док су други много већи и бројнији у контактним зонама Парка (Голеш, Потоци, Слађевац, Врањак, Туста, Јеловица, Шишка, Јабланов до, Пешића рупе, Омар, Турјак, Вагани и др.), При овоме треба имати у виду да у вријеме формирања појединих катуна нијесу постојале те зоне као сада, иако су границе Краљева браника (под којим је именом заштићено подручје садашњег Националног парка) углавном било познато и прије другог свјетског рата.

А катуни су припадали становницима-сточарима појединих села који су на основу утврђених права могли подизати колибе или савардаке и друге стаје у појединим катунима и тиме бити корисници планине. Тачно се знало гдје ко може да издиже. Разумије се да су број грла стоке и укупна оспособљеност за бављење сточарством (број чланова породице и неке друге околности) опредјеливали укупну заинтересованост за стварање услова за што дужи боравак на катунима. Међутим, зна се да су многи појединци настојали да стекну „право“ коришћења појединих катуна, иако на њима никада нијесу имали колибе. То су право стицали куповином комплекса шума у рејонима појединих села и сл.

И заиста, мало је планина као што је то Бјеласица на којој је било формирано и постојало толико катуна као што је то

Бјеласица. Данас су од многих од тих катуна остали само трагсви, познати као „катуништа“ у којима се виде зидине од некадашњих колиба. Бљуштур карактеристичан за катуне још расте на тим просторима, а уза све то и друго у сјећањима старијих живе успомене на катуне и живот у њима из времена када су они постојали и када се у њима, у вријеме боравка издигаоца, — сточара, одвијао један разноврстан живот не само њих — издигаоца и сточара, него и свих оних који су имали прилике да дођу у посјете појединим катунима, да пробораве у њима.

Тај „катунски живот“ у границама Националног парка „Биоградска гора“ био је, и још увијек је, својеврсна вриједност и значајна карактеристика живљења у границама Парка и у његовом окружењу, коришћење дијела природних вриједности и поштовање режима понашања у Парку и чувања његових вриједности.

Као што је речено, за формирање катуна биране су долине, увале, завјетрине у близини извора и врела којих на Бјеласици и у подручју Националног парка „Биоградска гора“ заиста има доста. На тако одабраним мјестима за формирање катуна појединци су подизали колибе и друге пратеће објекте (телећаре, мљекаре, свињце, торове). На ниску камену подзиду постављане су букова или чамова брвна, вјешто „усијецана“, а онда рогови и покривач од даске, углавном чамове. Појединци су били прави мајстори за градњу колиба, а посебно за припремање брвана или израду (цијепање) даске за кровни покривач. Помоћни објекти такође су грађени од дрвета. Имућнији сточари су водили рачуна и о тим објектима — да буду што квалитетнији, пространији и сталнији. А број колиба у појединим катунима зависио је од броја корисника катуна, односно од броја оних који су имали право да на одређеном простору подижу своје колибе. Катун Рива био је један од највећих катуна у границама Националног парка „Биоградска гора“. У Риву су издизали сточари из колашинских села Бабљака, Радигојна, Прекобрђа. Положај тог катуна је омогућавао угодан боравак сточара у њему: окружен је богатим пашњацима, има доста воде, на ивици је шуме. Данас у том катуну је само неколико колиба чији власници желе да сачувају традицију коришћења планине, истина са много мање стоке и са мање чланова домаћинства који бораве на планини. И Рупе Равањске су такође један од већих катуна у границама Националног парка. У тај катун су издизали сточари из колашинског села Равни. И сада поједине породице користе тај катун, иако знатно мање и краће него раније. Мањи катуни су били у Оцкој, Адровици, у Барама Раичевића (Доловима) — све у границама Националног парка. Но, на другој страни, катуни у близини Националног парка били су заиста велики и бројни. Међу њима свакако је најзначајнији катун Голеш, на самој ивици Националног парка, па онда Врањак, Слађевац, Потоци и др.

С првим данима јуна, када је обично почињао издиг који је најчешће договорно између корисника катуна утврђиван, а тај се договор и те како поштовао, одлазили су сточари на катуне. Кретали су се коњи утоварени оним што је потребно за боравак на катунима стазама и путевима јер прије другог свјетског рата до катуна на Бјеласици нијесу постојали колски путеви. За коњима су јавила стада оваца и говеди, торски пси вођени су свезани у ланце. И све то се сливало ка планинским пространима. Звуци чактара, лавез паса, блејање оваца и рика говеди, подвикивање издигаоца, а често и чобанске пјесме — све се сливало у један ехо и губило пространима планине. И убрзо, по доласку у катуне, почињао би уобичајен живот. Распоред послова се тачно знао. Планинке су знале своје обавезе, чобани своје. Брига ових посљедњих била је како да што боље напасу стоку, како да је сачувају. У почетку траве је било доста свуда. Али са љетњим данима и жегамма било је потребно трагати за њом, ићи са стоком кроз шуму. И вјештији чобани су ујављивали стада оваца и коза у „Браник“ који је и прије рата добро чуван. Плашили су се и тада шумара (спомиње се један од њих Петар Војводић), да их не ухвати, јер је пашарење у подручју Горе било забрањено. Вођено је рачуна о чувању биљног растиња. А чобани су се довијали како да напасу своја стада у пространима Горе, како да их напоје на изворима и врелима у Гори, па чак и на Језерској ријеци. Они старији, искуснији, знали су стазе којима се шумар ријетко кретао. Затварали би чактаре травом и без гласа јавила би стада оваца кроз пространа богата травом познатом по млијечности. У сам смирај дана изјављивала су стада из Браника око Лумера, Међетка, у подножје Рупа и кретала ка катунима. По доброј мужи цијенили су се и чобани. Јер, ако су планинке биле задовољне количином помузене варенике, значило је да је стока била на доброј паши. А у Биоградској гори такве је паше заиста било доста. И одисала је вареника, а касније сир и кајмак, мириосм траве коју су овце и козе пасле у Гори. Није била ријеткост да се у Гори међу овцама нађу и срне. Измијешају се. А на неким мјестима (подножје Лумера, Рупе и рејон испод Међетка), били су чести гости курјаци који су знали да по дану насрну на овце и причине штете. Од тих звијери чобани су се бранили узвицима и виком. Оружје се у Гору није могло легално уносити.

У катуне, како оне који су били у границама Биоградске горе тако и оне на домак тих граница, у госте издигаоцима (обично на познате црквене празнике: Видовдан, Петровдан, Илиндан и још неке), долазили су многи гости из Колашина, Мојковца, Бијелог Поља, Берана (Иванграда). Многи су долазили код родбине. А и они посјетиоци који међу издигаоцима нијесу имали родбине, издигаоцима су били драги гости. Организована су тада заједничка сијела, излети до планинских врхова, до Биоградског језера. Припремани су заједнички ручкови. На ражње-

вима вртјела су се пецива, планинке су доносиле сир и потаче. И заиста, атмосфера је била дивна. Остали су запамћени многи такви излети, односно сијела, на Ждријелу, на самој граници Биоградске горе, одакле видици пуцају њеним пространствима, затим на Бендовцу, Јаганчару, Шкали, Вилином гумну, Гиликачи, на Сватовском гробљу. Врло често, издигаоци из једног катуна одлазили су у посјете издигаоцима у другим катунима. А та сијела и ти излети биле су и прилика када све уживало у љепотама Биоградске горе. И још нешто. Многи од тих излета, посебно у предвечерје другог свјетског рата, били су и прилике окупљања народа под руководством КПЈ ради ширења истине од опасности рата и фашизма. На тој линији су били и народни скупови (народно весеље) одржавана на Гановачи у Биоградској гори, на које су долазили издигаоци са бјеласичких катуна и њихови бројни гости, као и други учесници. Посебно је значајан такав скуп одржан на тој ливади у августу 1936. године.

И обично са посљедњим данима септембра (око Крстова дана) највећи број издигаоца би напуштао катуне и силазио у села. Каце пуне сира и кајмака товарене су на коње и постепено сатјериване са катуна. Кад би дошло вријеме издига, колибе би биле затваране, торске љесе брижљиво слагане и увезиване. Остављан је ред у катунима. Катуњани су напуштали катуне носећи мноштво успомена на дане проведене у њима, на планину. А у тим данима било је и киша, и вјетра, и магле, и вучјег завијања, и удара звијери на торове и у стада. Било је и излета, и пјесама, и весеља, и љубавних састанака, и бербе боровнице по Лицима, по Кордељу, у Рупама. Било је примјера „повратка“ на катуне ако је јесен лијепа и ако јесење траве има. Чинили су то појединци који би се враћали у катуне и у јесење доба проводили са стоком у њима одређено вријеме.

И док је са почетком позне јесени живот у катунима углавном замирао, у рејону Биоградске горе и на њеном домаку, догле су власници ливада и колиба у Рупама (Зејнилова рупа, Рупа Букилића, Рупа Миловановића) припремали што им треба за зимовање са стоком у тим срединама. То им је било лакше него да сатјерују стотине товара сијена у Селишта, Смаил-агића Поље и друга села. Уз колибе које су користили у току љета градили су стаје за овце и припремали друге потребе за боравак у зимском амбијенту, далеко од насеља, у планини. И са првим снијегом почињали би они то зимовање или зимско самовање у тим бивацима или „прибојима“ како су их звали на ивици Биоградске горе, доље у подножју Руца. Живот је бивао све дужи, монотонији. Друговали су сточари са овцама. У посјету су им понекад долазили курјаци. Али, овце су биле добро чуване и добро храњене. Поред припремљеног сијена за храну је кориштена четина (гране од јеле и смрче). Умјесто воде овце су користиле снијег. Таква зимовања била су праћена многим опасностима и неизвјесностима. Но, свему се томе супротстављао

човјек који би, када би се потрошило припремљено сијено, пр-тио стазе и њима кретао са овцама ка селу.

И Бјеласицу без катуна, а катуње без издигаоца и без сточара, било је тешко замислити. Уосталом, и стоке је било доста па је и сточарство било једно од главних занимања многих становника са једног широког простора, који су имали „право“ коришћења пашњака и катуна на Бјеласици. А пашњаци и све оно што је нудила Бјеласица за сточарство били су заиста услови које је требало користити.

Међутим, сада више није тако ни са катуњима у рејону Биоградске горе и на Бјеласици. Како је стоке све мање, и како је све мање оних који се баве узгојем стоке, то је и интерес за боравак на планинама, а то значи и за одржавање катуна, све мањи и слабији. Многи катуњи живе само у сјећањима. У Голешу, Риви, у Сладојеву, у Врањаку, у Рупама, у Доловима, на просторима Оцке и Адровице опстаје још само по која колиба у којима са стоком бораве појединци који као да не желе да забораве традицију и катуње и планину. Али зато су остала катуништа и трагови и мјеста на којима су некада биле колибе, телећари, мљекари. До многих од тих катуна данас се долази аутомобилима. Пробиле су их углавном радне организације које се баве експлоатацијом шума, а онај од Врањака, преко Јаганчара, Шкале, Клијешторских рупа, Оцке, Адровице и Долова до Биоградског језера, управа Националног парка „Биоградска гора“. На тај пут надовезали су путеве корисници и власници поједини катуна и сјенокоса, углавном из мојковачких и иванградских села, те лакше и брже стижу до катуна и ливада и лакше са њих сатјерују сијено. Тај пут пространствима Бјеласице приближио је многе њене љепоте већем броју љубитеља природе, јер се до тих љепота сада брже и лакше долази. И они који иду тим путевима имају прилике да и непосредно осјете и доживе и љепоте и вриједности Националног парка „Биоградске горе“. Катуништа у њеним границама и на домаку тих граница подсјећају на некадашње катуње, и као да прижељкују ревитализацију, што би значило да се укупна природна богатства овог подручја обогате новим стадима оваца и крдима говеда, животом којим су катуњи у Гори и у њеном сусједству некада живјели, да све то буде по законима и утврђеним нормама укомпоновано у амбијент и карактер Националног парка „Биоградска гора“.

Постојање бројних катуна у рејону Биоградске горе није никада имало негативан утицај на чување њених богатстава и вриједности. Напротив. Катуњи су били нераздвојан дио Горе, а она је без њих, без живота у њима, сиромашна. Недостаје јој један живот на какав је она била научила. Пјесме и веселја на Лумеру, на Црвеној греди, на Ждријелу, Међетку, врховима Рупа, на Бендовцу, Јаганчару – вијенцем заштитне зоне овог Националног парка као да су били поздравни стољетним јелама, буквама, смрчама, липама и другом дрвећу у Гори, и свој див-

љаци, и Језеру које се као драгуљ прелива и модрином својом утапа у модрину Горе. За жаљење је што тога сада нема, што то припада прошлости. Жеље су да се то врати. А то би значило и враћање живота и на планини, и у подручју Биоградске горе, гдје су некада постојали катуни. Чували су издигаоци сваку биљку у Гори, чували су срне и срндаће као домаће животиње. А изласке на врхове и косе које окружују Биоградску гору сматрали су посебно значајним, свечаним, као сусрете са неким изузетно драгим и цијењеним. И никада није било доста погледа по просторствима Горе, ка Језеру, долином Језерске ријеке, ка бјеласичким врховима.

И сигурно је да уз сагледавање свега оног што су катуни били и шта су значили, како су настајали и нестајали, треба видјети шта се може учинити на њиховом обнављању, јер је сигурно да су они били и те како значајни чиниоци у укупној валоризацији љепота и вриједности и Бјеласице и Биоградске горе као њеног изузетно значајног дијела. Оживљавање катуна, било са намјеном унапређења пољопривреде, било на линији развоја туризма и туристичке привреде, значило би веома много и на плану приближавања вриједности и љепоте Биоградске горе још ширем кругу љубитеља природе, разумије се, све у условима поштовања режима који је успостављен када је ријеч о овој врсти националног парка. Реализација таквих функција катуна није и неће бити лака, али потребе за тим постоје и све ће бити израженије.

